

Píše Alena Andrlová Fidlerová

(E*forum, 03. 11. 2021)

Kolektivní monografie ***Paralelní existence: Rukopisy a tisky v českých zemích raného novověku*** si programově bere za cíl přinést do českojazyčného prostředí proměnu pohledu na raně novověkou knižní kulturu. Tradiční přístup, jehož zorné pole se v zásadě omezovalo jen na texty a obrazy šířené tiskem, chce doplnit o dosud většinou opomíjené texty šířené rukopisně a ručně malované či kolorované knižní ilustrace a celý takto komplexněji vymezený terén nově zmapovat. To je samozřejmě cíl velice chvályhodný a sám fakt, že přichází dosti opožděně, mu na hodnotě nijak zásadně neubírá, naopak. Přesto se nelze nad tímto souborem studií ubránit jistým rozpakům.

První problém je vlastně signalizován už v titulu, byť to tak editory patrně nebylo míněno. Předkládaná kolektivní monografie opravdu často o knihách tištěných a rukopisných pojednává paralelně, tedy prostě jako o jevech „vedle sebe jsoucích“, spíše než jako o jevech „navzájem se ovlivňujících a prolínajících“. A jen zcela výjimečně s nimi pak zachází jako se složkami jediného, mediálně diferencovaného celku dobové knižní kultury. Z patnácti studií v knize obsažených se totiž téměř polovina zabývá buď pouze tisky (šest studií), nebo, výjimečně, rukopisy (jedna studie), a to tak, jak by druhé z médií v podstatě neexistovalo, respektive není mu věnována takřka žádná pozornost. Pouze osm studií má jako jedno ze svých témat (ne vždy ale jako téma hlavní nebo jediné) vzájemné vztahy tištěného a rukopisného (nebo ručně malovaného či kolorovaného) materiálu. Jenže, jak uvidíme dále, až na jednu výjimku se spíše než obecným otázkám věnují konkrétním skupinám památek nebo specifickým typům textů na pomezí soukromé a veřejné sféry (rukopisným „novinám“, památníkům). O vlivu použitého média na podobu i recepci textů šířených po většinu raného novověku ve velkých počtech jak tiskem, tak rukopisně (kancionály, modlitební knihy, právní a lékařské příručky, herbáře, historické spisy...), a vlastně vůbec o jejich existenci se v předkládané kolektivní monografii dozvíme jen velmi málo, respektive téměř nic.

Další zklamané očekávání hrozí v důsledku širokého časového vymezení v titulu knihy. Až na výjimky se totiž studie nezabývají celým raným novověkem nebo jeho podstatnou částí, ale jen „dlouhým“ 16. stoletím, tedy obdobím, které se od století následujících v mnohém podstatně odlišuje, což v českých zemích, značně poznamenaných výraznou proměnou náboženských, společenských a kulturních poměrů po roce 1620, platí dvojnásob. To samozřejmě neznamená, že by si vztahy tisku a rukopisu jakožto médií šíření textů a obrazů v Čechách a na Moravě v 16. století nezasloužily podrobný výzkum; víme o nich velmi málo a značné množství materiálu na své zhodnocení teprve

čeká. Problém je ale v tom, že v 17. a v 18. století došlo v této oblasti i u nás (a zejména u nás) k zásadním změnám: postupně se proměňovalo žánrové spektrum literatury, užívané jazyky, důvody pro volbu jednoho či druhého média, technické vybavení tiskáren a jejich ekonomické možnosti, sociální příslušnost a motivace písařů, přísnost cenzury a její zacílení, důvody pro import knih tištěných v zahraničí a jeho způsoby, možnosti reprodukce výtvarného doprovodu a jeho integrace do textu, sociální skladba autorů i konzumentů, jejich preference, způsob zacházení s knihami a mnoho dalšího. Bylo by tedy vhodné už v titulu upřesnit, že se kniha věnuje výhradně počátečním obdobím raného novověku, aby čtenáři, již se touto problematikou blíže nezabývají, nenabyli mylného dojmu, že zde předkládané výsledky lze v zásadě extrapolovat i do následujících dvou století.

Určitým problémem, byť omezeným jen na některé studie (zejména Petra Voita a částečně i Bořka Neškudly), jsou také apriorní hodnotící soudy a s nimi spojená expresivní slovní zásoba. Místo analýzy způsobů využívání obou médií v dané době a jejich vzájemných vztahů se tak dočítáme o zaostávání, impotenci, pasivitě, nepružnosti, zakonzervovanosti, opožděnosti českého prostředí za evropským vývojem, odporu k pokrokovějším řešením apod. Jakékoli přetrvání staršího stavu (např. dlouhodobé užívání novogotického tiskového písma pro češtinu) nebo odchylka od soudobého evropského vývoje je v zásadě automaticky onálepkováno jako zaostalost, neschopnost recipovat vývoj, aniž by byla vedena diskuse o tom, proč a v čem tyto jevy mohly soudobé české společnosti vyhovovat a co důležitého a zajímavého nám to o charakteru této společnosti a kultury může ukázat. Podobný apriorně hodnotící přístup hledající českou výjimečnost (ve „zlatém věku“ 16. století) nebo naopak úpadek (v období následujícím) byl jistě běžný v 19. i 20. století, a to nejen u nás, v současné době působí ale poněkud anachronicky. Na tom nic nemění ani skutečnost, že tito badatelé přesvědčivě odhalují starší předsudky a stereotypy, či dokonce dezinterpretace přítomné zejména v literární paleoohemistice druhé poloviny 20. století. Jak však ukázal třeba i boom barokistických studií po roce 1989, pouhé otočení znamének nestačí, je třeba zpracovat zkoumané téma nově, způsobem přiměřeným aktuálním metodologickým standardům a tak, aby bylo srozumitelné i za hranicemi české vědecké komunity. V této souvislosti je třeba ocenit zejména studie Pavla Sládka a Martiny Šárovové. Ty se sice také vymezují proti dlouhodobě zažitým stereotypům (v případě Pavla Sládka proti zaměňování textu za knihu v chápání Židů jakožto „lidu knihy“ a z toho plynoucích falešných předpokladů, v případě Martiny Šárovové proti zakořeněnému despektu k raně novověké knižní malbě), ale polemiku se staršími přístupy vedou jen v nezbytné míře a soustřeďují se na to, aby nabídli adekvátnější popis a interpretaci zkoumaných fenoménů jakožto dobově kulturně, sociálně, ekonomicky a jinak podmíněných.

Jednou z proklamovaných silných stránek předkládané knihy je to, že se na ní podíleli odborníci různých specializací (historici, knihovědci, hebraisté, uměnovědci; nejmenovaní, ale zastoupeni jsou i bohemisté a neolatinisté). Tento fakt je samozřejmě ve své podstatě přínosný, vede ale nutně k jisté metodologické nejednotnosti. Navíc v knize některé důležité obory scházejí, zejména germanisté, etnologové, kulturní

antropologové, muzikologové, specialisté na dějiny médií apod. Zejména posledně jmenovaní by přitom mohli být nositeli nových metodologických impulzů. Ač je totiž v úvodu svazku naznačováno, že publikace přistupuje ke zkoumané problematice z hlediska dějin médií, archeologie médií apod., v samotných studiích je tento metodologický rámec využit jen výjimečně (např. u Veroniky Sladké), a šance obohatit o něj tuzemskou odbornou diskusi tak zůstává spíše nevyužita. Velmi kladně je však na druhou stranu třeba hodnotit snahu většiny autorů věnovat se dosud často opomíjenému interpretačnímu potenciálu materiální a formální stránky zkoumaných artefaktů (např. kulturně-symbolickým významům typografie ve studiích Bořka Neškudly a Veroniky Sladké) a nepojednávat o nich izolovaně, ale zasazovat je do dobového sociálního a kulturního kontextu a zkoumat jejich fungování v něm.

Pokud jde o jednotlivé studie, pak mezi informačně nejnabitější a nejlépe využitelné pro široký okruh čtenářů bezpochyby patří text Petra Voita, jenž ve vhodné zkratce kreslí základní kontury české tištěné knižní kultury 16. století. O poměrně široký pohled se snaží i Bořek Neškudla, který sleduje faktory ovlivňující výběr tiskového písma před polovinou 16. století. Další autoři pak zasazují konkrétní dílčí oblasti nebo jednotlivé příklady do obecného rámce a užívají je k novým interpretacím: Veronika Sladká pojednává o tiscích bratrské provenience, okolnostech jejich vzniku a symbolických významech jejich materiální stránky; Pavel Sládek využívá příklad jedné konkrétní edice k obecným úvahám o kulturní specifičnosti židovské knižní kultury; Olga Sixtová předkládá paratexty jidiš tisků jako klíč ke zjišťování, komu byly tyto knihy určeny a jak se snažily získat si kupce. Společným problémem těchto materiálův dobře podložených a v mnohém objevených textů je ale skutečnost, že patří do oné výše zmíněné skupiny, která se zabývá v podstatě výhradně tištěnou produkcí a rukopisná kniha zůstává mimo její obzor. Nemohou tedy nabídnout mnoho relevantních odpovědí k tématu formulovanému v titulu knihy. Stejně je tomu i v případě jediné práce zaměřené výhradně na rukopisnou produkci, tedy studie Hany Pátkové, která sumarizuje druhy psaných písem užívaných v době prvotisků. Ta navíc budí dojem, že vznikla tak trochu na objednávku (snad motivovanou tím, že i samy editorky kolektivní monografie si byly vědomy značně jednostranného vychýlení ve prospěch tištěné produkce), a to přepracováním a rozšířením výňatku z nějakého rozsáhlejšího textu či textů: svou určitou nekompletnost, „vyňatost“ z většího celku, naznačuje totiž i nepřítomností úvodu, jasně formulovaných metodologických východisek a závěru.

Tyto texty dále doplňují studie, které se, byť většinou na omezeném nebo různým způsobem specifickém materiálu, snaží více či méně reflektovat proklamované téma svazku, tedy mnohotvárnost a nejednoznačnost vztahů mezi rukopisem a tiskem jakožto médii šíření textů a obrazů. Mezi nimi obecností záběru a bohatostí reflektovaného materiálu vyniká přehledová studie Martiny Šárovové, nabízející zmapování a revizi dosavadních poznatků o malířské výzdobě raně novověkých rukopisů, ale i prvotisků a starých tisků, a na nich založený návrh nového hodnocení raně novověkého knižního malířství jakožto samostatné oblasti uměnohistorického i mezioborově koncipovaného výzkumu. Užším tématům se pak věnují studie Marty

Vaculínové o rukopisech dedikovaných Ferdinandu II. Tyrolskému; Marty Hradilové o zastoupení rukopisů a prvotisků v knihovně českokrumlovského minoritského kláštera na počátku 16. století; Kamila Boldana o diplomatu, biskupu a nakonec františkánském mnichu Janu Filipcovi, jenž ve vrcholném období své kariéry napomáhal uvedení knihtisku na Moravu, později se ale vrátil k vytváření knih rukopisných; Jana Černého o grafických jednolistech využívaných k výzdobě rukopisných kodexů; Kateřiny Pražákové o typech a specifikách zpravodajství šířeného rukopisem, nebo tiskem; Martiny Hrdinové o způsobech ztvárnění erbovníků v rukopisných a tištěných knihách, zejména na příkladu erbů přebíraných z Richentalovy *Kroniky kostnického koncilu*; a Marie Ryantové o koexistenci tištěných a rukopisných složek v rámci památníků, tedy knih zvláštních tím, že byly „individuální a osobní“. Vesměs jde ale o texty spíše popisné, postrádající ambici vřazovat svá zjištění do metodologického rámce dějin médií, a jejich pozornost je navíc obvykle vychýlena buď na stranu rukopisů, nebo tisků. Studie Jany Svobodové a Jana Pišny, věnovaná srovnávání českých a latinských tištěných dedikací, je sice také komparativní, z tématu knihy ale vybočuje tím, že si pro komparaci volí jiné hledisko než vztah rukopisného a tištěného média.

Předchozí řádky by snad mohly budit dojem, že slabé stránky v předkládané kolektivní monografii převažují nad přínosy. To by ale byl dojem rozhodně nesprávný. Naopak, je nepochybné, že kniha přináší mnoho nového a objevného snad pro všechny badatele, kteří se zabývají kulturou raného novověku, a má potenciál stát se odrazovým můstkem pro různé směry dalšího výzkumu. Bylo by ale chybou zastírat, že metodologické přístupy ke zvolenému tématu, které jsou v mezinárodní vědecké obci v současnosti běžné, mnohé její části spíš jen zmiňují, než aby je plnohodnotně integrovaly a rozvíjely. Skoro by se chtělo napsat, že se v tom tak trochu podobá způsobu, kterým podle úvodní studie Petra Voita česká společnost v 16. století (ne)recipovala renesanci a humanismus.

Marta Hradilová / Andrea Jelínková / Lenka Veselá (eds.): *Paralelní existence. Rukopisy a tisky v českých zemích raného novověku*. Praha: Academia / Masarykův ústav a Archiv AV ČR / Knihovna AV ČR, 2020, 357 s.

www.ipsl.cz